

อิทัปปัจจยตา ในฐานะวิชาหรือศาสตร์ทั้งปวงของโลก

- ๒ -

เสาร์ที่ ๘ มกราคม ๒๕๑๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย !

การบรรยายวันเสาร์ในครั้งที่ ๒ นี้ จะได้กล่าวถึงเรื่อง **อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นวิชาหรือเป็นศาสตร์ทั้งปวงของโลก.** ขอให้ท่านทั้งหลายพยายามทบทวนทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ให้ดีที่สุด นับตั้งแต่ความมุ่งหมายของการเอาเรื่องนั้นมาบรรยาย. ขอให้นึกไว้เสมอว่า มีความประสงค์ที่จะทำให้พุทธบริษัทเป็นพุทธบริษัทยิ่งขึ้นจนเต็มรูปของความเป็นพุทธบริษัท ซึ่งประเด็นจะได้พิจารณากันว่าทำไมจึงต้องเข้าใจเรื่องอิทัปปัจจยตา ; และที่สำคัญอย่างยิ่งอีกอย่างหนึ่งก็คือว่าเรื่องนี้เป็น **หัวใจของพุทธศาสนา** และเป็นตัวแท้ทั้งหมดของพุทธศาสนา, แต่แล้วก็ไม่มีการรู้จัก **ไม่มีใครเอามาพูด.**

๓๐

ที่แท้นั้นไม่ใช่ว่าจะไม่เคยเอามาพูดกันเสียเลย แต่ได้เอามาพูดอยู่ในถ้อยคำอย่างอื่น คือไม่ใช่ถ้อยคำว่า อิทัปปัจจยตา หรือถ้อยคำที่เป็นตัวสูตรโดยตรงของอิทัปปัจจยตา. ที่จริงเราก็พูดกันอยู่ทุกวัน ถึงเรื่องเหตุ เรื่องปัจจัย แต่เราก็ไม่ได้เอ่ยถึงคำว่า อิทัปปัจจยตา; โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องอริยสัจจ์ นี่คือเรื่องเหตุเรื่องผล และความที่มันเกี่ยวเนื่องกันระหว่างเหตุกับผล ซึ่งเป็นลักษณะของอิทัปปัจจยตา; แต่เราก็ไม่เคยถึงคำว่า อิทัปปัจจยตา หรือไม่ยกเอาใจความสำคัญขึ้นขึ้นมาพูด คงพูดแต่เรื่องอริยสัจจ์ ๔ คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค. เมื่อเป็นเช่นนั้น เกรงไปว่าคนเหล่านั้นจะไม่มองเห็นความเป็น อิทัปปัจจยตา ที่มีอยู่ในสิ่งที่เรียกว่า ทุกข์ หรือเหตุ ให้เกิดทุกข์ หรือความดับทุกข์ หรือทางให้ถึงความดับทุกข์; ดังนั้นก็แปลว่าไม่ลึกลงไปถึงหัวใจ พูดกันแต่ตัวข้างนอก. นี่จึงขอให้สนใจต่อไปอีก ให้เห็นถึงลักษณะความที่มันเป็นหัวใจของพุทธศาสนา และเป็นเนื้อเป็นตัวทั้งหมดของพุทธศาสนา. นี่คือข้อที่อาจจะต้องเตือนกันทุกครั้งที่ของการบรรยายก็ได้ เพราะมันยังไม่มันยังไม่ชิน.

ที่นี้ก็จะต้องต่อไปถึงข้อที่ว่า พระพุทธเจ้า เมื่อท่านจะว่าอะไรเล่น อยู่พระองค์เดียว เหมือนกับเราสวดมนต์เล่น สวดมนต์บทใดบทหนึ่งสั้น ๆ เล่น อย่างนั้นก็ตาม หรือว่าเมื่อคนหนุ่มคนสาวเขาจะร้องเพลงเล่นก็ตาม; พระพุทธเจ้าท่านจะออกปาก เอ่ยออกมาเป็น อิทัปปัจจยตา พิมพ์ ๆ อยู่ตามลำพังพระองค์. ในสูตรบางสูตรก็ได้กล่าวไว้ชัดว่า ทรงได้ ปฏิจจสมุปบาทไปทั้ง ๑๑ อากาโร ทั้งฝ่ายสมุทยวาร และนิโรธวาร; แต่ว่ายังมีในสูตรอีกบางสูตร เช่นสูตรที่ ๕ แห่ง คหปติวรรค อภิสมยสังยุตต์ เป็นต้น ในสูตรนี้ก็กล่าวว่าพระองค์จะทรงพิมพ์หาเนื้อหาของ อิทัปปัจจยตา คือข้อความมีอยู่ ๔ ประโยคสั้น ๆ ขอให้ตั้งใจฟังให้ดี แล้วต่อไปเราก็จะเอามาสวดให้คล่องปากกันทุกคน; มีเหตุผลอย่างไรเดี๋ยวก็จะได้รู้. เมื่อพระองค์ทรงพิมพ์หาอยู่พระองค์เดียว ก็จะตรัสใจความของคำว่า *อิติ อิมสมิ สติ, อิทั โทติ-*โดย

อาการอย่างนี้ เมื่อสิ่งนี้มีอยู่ สิ่งนี้ย่อมมี; อิมสสุปปาทา อิทั อูปฺปชฺชติ-เพราะการเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น; อิมสฺมี อสติ อิทั น โหติ-เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี; อิมสฺส นิโรธา อิทั นิรุณฺณติ-เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมดับไปทั้งนี้. เป็นบาลีก็มีแต่เพียงว่า : อิติ อิมสฺมี สติ, อิทั โหติ; อิมสฺสุปปาทา อิทั อูปฺปชฺชติ; อิมสฺมี อสติ, อิทั น โหติ; อิมสฺส นิโรธา อิทั นิรุณฺณติ. ถ้าเป็นไทยก็ว่า “โดยอาการอย่างนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี, เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น; เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี, เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมดับไป” มีเท่านั้นเอง. ที่เป็นภาษาบาลี เราควรจะทำให้แม่นยำ ทุกตัวอักษร ทุกตัวพยัญชนะว่า : อิติ อิมสฺมี สติ, อิทั โหติ; อิมสฺสุปปาทา อิทั อูปฺปชฺชติ; อิมสฺมี อสติ, อิทั น โหติ; อิมสฺส นิโรธา อิทั นิรุณฺณติ. นั้นมันเป็น “คาถา” เป็นถ้อยคำที่ควรจะเรียกว่าเป็นคาถาที่ควรจะภาวนาอยู่เสมอ ในฐานะเป็นหัวใจของพุทธศาสนาทั้งหมด แล้วพระพุทธเจ้าท่านก็ได้ตรัสอย่างนั้น คือในสูตรที่ ๗ แห่งกพารชัตติยวรรคินทานสังยุตต์ มีข้อความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อริยสาวกในพระศาสนานี้ย่อมทำในใจดังนี้เสมอว่า : อิติ อิมสฺมี สติ, อิทั โหติ; อิมสฺสุปปาทา อิทั อูปฺปชฺชติ; อิมสฺมี อสติ, อิทั น โหติ; อิมสฺส นิโรธา อิทั นิรุณฺณติ” อย่างเดียวกันกับที่พระองค์ได้เคยทรง พึมพำเอง แล้วก็มาตรัสว่า อริยสาวกในศาสนานี้ พึงกระทำในใจดังนี้อยู่เสมอว่า, ก็อย่างเดียวกัน. เพราะฉะนั้นขอให้ถือว่า ส่วนพระองค์เอง ก็ยังทรงพึมพำอยู่อย่างนี้; แล้วก็ยังทรงสอนให้อริยสาวกในพระศาสนานี้ พึมพำอยู่อย่างนี้.

คำว่า “พึมพำ” นี้ ไม่ได้หมายความว่า พุดเล่นเพ้อๆ ไป แต่หมายถึงมี **ความรู้ความเข้าใจอย่างถึงในใจ แล้วมันค้นออกมาเป็นคำพูด.** เมื่อเป็นดังนี้ ก็หมายความว่าทุกคนจะต้องพิจารณาจนเห็นความจริงข้อนี้เสียก่อน แล้วปล่อยให้มันออกมาทางปากเป็นคำพูดว่า “เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี, เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึง

เกิดขึ้น; เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี, เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้ย่อมดับไป”.
นี้เรียกว่าตัว อิททัปปัจจยตา มีข้อความสั้นๆ เพียงเท่านั้น.

สำหรับคำว่า “อิทธัพปัจจยตา” ก็แปลอย่างที่ท่านทั้งหลายได้ยินกันขึ้นมา
เรื่อยๆ ว่า : ความ^{๑๑๑๑๑}ที่เมื่อสิ่ง^{๑๑๑๑๑}ๆ เป็น^{๑๑๑๑๑}ปัจจัย, สิ่ง^{๑๑๑๑๑}ๆ ย่อม^{๑๑๑๑๑}เกิดขึ้น; “เมื่อมีสิ่ง^{๑๑๑๑๑}ๆ
เป็น^{๑๑๑๑๑}ปัจจัย, สิ่ง^{๑๑๑๑๑}ๆ ย่อม^{๑๑๑๑๑}เกิดขึ้น” จะท่องแต่เพียงเท่านั้นก็ได้เหมือนกัน มันสั้นและ
จำง่ายสำหรับในครั้งแรกๆ ว่า “เมื่อมีสิ่ง^{๑๑๑๑๑}ๆ เป็น^{๑๑๑๑๑}ปัจจัย สิ่ง^{๑๑๑๑๑}ๆ จึง^{๑๑๑๑๑}เกิดขึ้น” นั้นมัน
สั้นหน่อย. ถ้าเอายาว ก็ว่า :

เมื่อสิ่งนี้มีอยู่ สิ่งนี้ย่อมมี;
เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น;
เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี;
เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมดับไป.

นี่มันเป็น ๔ ประโยค ๔ ที. ถ้าเราอ่าน เหลือ ๒ ที ก็ว่า : เมื่อมี
สิ่ง^{๑๑๑๑๑}ๆ เป็น^{๑๑๑๑๑}ปัจจัย, สิ่ง^{๑๑๑๑๑}ๆ ย่อม^{๑๑๑๑๑}เกิดขึ้น. พระพุทธเจ้าเองก็ทรงพิมพ์อย่างนี้อยู่
เสมอตลอดเวลาบ่อยๆ ถ้าหากท่านจะปล่อยให้ปากพิมพ์อะไรเล่น และท่านก็สอน
ให้เราพิมพ์อย่างนี้ โดยความรู้สึกอย่างนี้.

ทีนี้ก็จะมองกันให้ลึกกลงไปว่า ทำไมมันจึงมีความสำคัญมากนัก จะถือโอกาส
พูดไปเสียคราวเดียวกันกับที่ว่า มันเกี่ยวกับวิชา หรือศาสตร์ทั้งหลายอย่างไร :-

แม่ครัวเข้าไปในครัว แล้วก็หยิบไม้ฟันมาตีไฟที่เตาไฟ แล้วไฟมันก็ลุก
ขึ้น แล้วนำเอาหม้อข้าวที่ใส่ข้าวสารที่ล้างแล้ว มีน้ำ ต้มบนไฟแล้ว เมื่อรออยู่ครู่หนึ่ง
น้ำก็เดือด เม็ดข้าวก็อ่อนพอที่จะเขี่ยน้ำ หรือจะไม่เขี่ยน้ำ แล้วในที่สุด ก็เป็นข้าวที่สุก
แล้วก็ตักเอามากินได้. นี่ขอให้ศึกษาดูว่า มันเป็น อิทธัพปัจจยตา ทางรูปธรรม

อย่างไร ; เมื่อไม่รู้ มันก็ไม่เห็นว่าเป็น อิทัปปัจจยตา หรือว่ามันเป็นหลัก อิทัปปัจจยตา
อย่างไร ; นี่ก็เพราะว่าเราไม่รู้. เราเคยเห็นพ่อแม่ทำมาอย่างนั้น เราก็ทำอย่างนั้น
แล้วก็ได้กินข้าว. เด็ก ๆ เห็นผู้ใหญ่ทำ ก็ทำอย่างนั้น มันก็เลยไม่ต้องรู้เรื่องอิทัป-
ปัจจยตา ว่า **ทำไม** มันจึงเป็นอย่างนั้น.

ทีนี้ถ้ามาถึง **กฎของ อิทัปปัจจยตา** ว่า “**ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็น
ปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น**” : ในขั้นแรกเราก็เห็นว่ามีไม้ฟืน หรือมันมีอะไรที่จะ
ช่วยสำหรับวางไม้ฟืนด้วย. ไฟจะลุกขึ้นมา ก็เพราะว่ามันจะต้องมีเชื้อเพลิง เช่น ไม้
ฟืน มันต้องมีอากาศชนิดที่ไฟมันต้องการ โดยเฉพาะก็อากาศออกซิเจน ; แล้วมันก็
ต้องมีความร้อนเล็กน้อย เพื่อจะทำให้เชื้อเพลิงนั้นลุกเป็นไฟขึ้นมาติดหนึ่ง แล้ว
มันก็ลุกเป็นไฟมากขึ้น เพราะการหล่อเลี้ยงของอากาศ และสิ่งที่มีอยู่ในเชื้อเพลิง
ร่วมกัน. มันเกิดเป็นไฟลุกโผลง ๆ ขึ้นมา โดยกฎอันนี้ : “**เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็น
ปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น**”. นี่เพราะมีเชื้อเพลิงที่มีคุณภาพดี มีอากาศออกซิเจน
มีความร้อนที่เป็นจุดติดกัน ; อย่างน้อยก็มี ๓ อย่าง : เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย
๓ อย่าง, สิ่งนี้ ๆ คือไฟก็ลุกโผลงขึ้นมา.

ทีนี้เราก็ไม่ต้องรู้ถึงขนาดนี้ เพราะว่า ที่จริงเรื่องนี้ก็ไม่ใช่เป็นเรื่องที่มุ่ง
หมายจะให้รู้ แต่มุ่งหมายจะให้เห็นเป็นตัวอย่าง เพื่อจะเข้าใจคำว่า อิทัปปัจจยตาที่พูด
ว่า “**เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น**”. นี่คนคร่ำก็ลองไปสังเกตดูว่า
มีไม้ฟืน มีอากาศออกซิเจน มีความร้อนนิดหน่อย รวมกันเข้า ๓ อย่าง เป็นปัจจัยแล้ว
สิ่งที่เรียกว่าเปลวไฟก็เกิดขึ้นโผลง ๆ. ทีนี้เราก็เอามือขาวที่มีข้าวสารล้างแล้วมีน้ำด้วย
วางเหนือกองไฟ. ทีนี้ **ไฟที่ลอยเป็นผลมาจากไม้ฟืน** มาจากอะไร, มันก็กลายเป็น
เหตุ คือไฟมันมีความร้อน มันก็ทำให้น้ำที่มีอยู่ในมือขาวกับข้าวสารนั้นมันพลอย
ร้อน : อบอุ่น ๆ มันก็ขยายตัว. เมื่อขยายตัวมันก็อ่อน แล้วมันก็เปื่อยออกไป.
สิ่งที่ทำให้ข้าวสารนั้นเปลี่ยนตัว ก็เพราะว่ามันมีสิ่งที่เรียกว่าความร้อนในน้ำ ในหม้อ ;

ข่าวสารมันก็เปลี่ยนไปสู่ความเป็นอย่างอื่น; ความเป็นอย่างอื่นก็เกิดขึ้น ในที่สุดนั้นก็เห็นอยู่แล้วว่าข่าวสุขมันเกิดขึ้น. แล้วมันก็มีเรื่องต่อไปไม่มีหยุด คือเป็นไปไต่เรื่อย เช่นว่า เพราะมันมีข่าวสุข มันก็มีการกินเข้าไป มันก็มีการดับความหิว ความกระหาย แล้วมันก็จะต่อไปถ้ายอจระ เป็นแน่นอน ใครจะเก็บไว้ได้. มันเนื่องกันไปอย่างนั้นในลักษณะอย่างนั้น ซึ่งเรียกว่า อิตัพปัจจยตา ทางวัตรธรรม.

ทีนี้ลองคิดดูว่า หลักวิชาเกี่ยวกับฟิสิกส์เคมีอะไรก็ตาม มันก็คือกฎที่ซ่อนอยู่ในสิ่งทั้งปวงอย่างนี้ : เรื่องความร้อน เรื่องอุณหภูมิ เรื่องอะไรต่างๆ ที่เขาไปค้นคว้า เขาจึงบัญญัติได้ว่า มันเป็นอย่างนั้น เมื่อเป็นอย่างนั้น แล้วมันจะเป็นอย่างนั้น; เมื่อเป็นอย่างนั้น แล้วมันจะเป็นอย่างนั้น; จะต้องมีความร้อนเท่าไร สิ่งนี้จะไหม้ไป หรือว่าสิ่งนี้จะเปลี่ยนแปลง หรือว่าเพียงแต่น้ำจะเดือดอย่างนั้น. เพราะเขาารู้เรื่องอย่างนั้นละเอียดมากลงไปอีก ดังนั้นเขาจึงทำรถไฟได้ ทำเรือไฟได้ ทำอะไรที่มากกว่านั้นได้; มีกฎเกณฑ์ที่ละเอียดลึกซึ้งสำหรับจะทำ จนกระทั่งเขาไปโลกพระจันทร์ได้. แล้วอีกไม่เท่าไรในอนาคต การไปโลกพระจันทร์ก็จะเป็นเรื่องง่าย ๆ เล่น ๆ เหมือนกับเรื่องของเด็กอมมือ. แต่ว่าเวลานี้มันยังเป็นเรื่องที่พึ่งดูแล้ว ใหญ่โต ลึกซึ้งมาก แต่คอยดูเถอะ อีกไม่กี่สิบปี อีกไม่เท่าไร เรื่องไปโลกพระจันทร์นี้ ก็จะเป็นเหมือนกับเรื่องทำตุ๊กตาเล่น.

ทั้งหมดนี้ขอให้มองดูให้ดีๆ เพราะอะไร? สรุปแล้วมันอยู่ในคำพูดคำเดียวของพระพุทธเจ้า ว่า อิตัพปัจจยตา “เพราะความที่สิ่งหนึ่งๆ เป็นปัจจัย, สิ่งอื่นๆ จึงเกิดขึ้น”. ขอให้นึกดูเถว่า แม่ครัวเข้าไปหุงข้าวที่ในครัวนั้น มันก็เนื่องด้วยอิตัพปัจจยตา ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ แล้วก็ไปตามลำดับๆ นี้เรียกว่าที่มันเกี่ยวกับคน. ส่วนที่มันไม่เกี่ยวกับคนโดยตรง ก็เป็น อิตัพปัจจยตา ทั้งหมดไปเลย เช่นว่าต้นไม้ที่มันปรากฏอยู่อย่างนี้ มันก็เป็นผลของ อิตัพปัจจยตา : มันต้องมีดิน มีแผ่นดินเป็นปัจจัย

ในดินน้ำมันเป็นที่ตั้งที่อาศัยของน้ำ และของธาตุที่เป็นอาหารของต้นไม้ แล้วมันยังต้องการน้ำในระดับเท่านั้นเท่านั้น มันต้องการแสงสว่างเท่านั้นเท่านั้น มันจึงจะเป็นต้นไม้ที่งอกขึ้นมาได้ แล้วมันก็เจริญเติบโตขึ้นมาจนเป็นอย่างนี้; ทุกกระเบียดนิ้วเป็นเรื่องของอิทัปปัจจยตา. แต่ว่าเราไม่เห็น เพราะว่าเราไม่จำเป็นต้องรู้ต้องเห็น เราเห็นว่ามันงอกขึ้นมาแล้วก็แล้วกัน; ดังนั้นจึงเรียกว่า เราไม่รู้ไม่เห็นสิ่งที่ทำตาเราอยู่ทุกหนทุกแห่งทุกเมื่อเชื่อนั่น คือสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา. นี่สิ่งที่ไม่มีชีวิต มันก็ยังเป็นอย่างนี้ มันมีเหตุมีปัจจัยที่ทำให้เป็นอย่างนั้น เป็นอย่างนี้ เป็นอย่างโน้นเรื่อยไป.

ถ้าเราจะเชื่อตามที่เขาพูดกันไว้ในหนังสือ ตำราต่างๆ ว่า : โลกนี้หลุดออกมาจากดวงอาทิตย์ มาเย็นเป็นโลกนี้ น้ำมันก็ไม่พ้นไปจากกฎของ อิทัปปัจจยตา. หรือจะเชื่อตามอีกพวกหนึ่งที่ว่า อาศัยอยู่ที่เป็นกลุ่ม ๆ เป็น nebular หมุนคว้างหนักเข้า ๆ เข้มข้นจนเป็นก้อนวัตถุ จึงเป็นโลกขึ้นมา อย่างนี้ยังเป็น อิทัปปัจจยตา โลกมันจึงมีขึ้นมาได้. มีโลกเป็นดวงไฟขึ้นมา แล้วมันไม่อยู่นิ่ง มันหมุนเรื่อย มันก็เปลี่ยนแปลงเรื่อย จนกระทั่งมันค่อยเย็นลงมา; จนกระทั่งมันเปลี่ยนแปลง จนถึงกับเกิดน้ำ เพราะว่าอากาศที่จะรวมกันเป็นน้ำนั้น มันก็มีอยู่พร้อมแล้ว เมื่อมีอุณหภูมิพอสมควร มีความหมุนเวียนถูกต้อง มันก็เกิดเป็นสิ่งที่เรียกว่าน้ำขึ้นมาในโลก ทั้งๆ ที่ก่อนหน้านี้มันเป็นดวงไฟลุกโผลง ๆ เคี้ยวมันเป็นของแข็งเย็น ๆ ที่มีน้ำ เพราะมันมีสิ่งหุ้มห่อ เป็นไอน้ำ มีน้ำตกลงมา; เพราะฉะนั้นโลกต้องมีน้ำก่อน จึงจะเริ่มตั้งต้นมีสิ่งที่เรียกว่ามีชีวิตขึ้นมาในน้ำ เป็นชีวิตประเภทพืชบ้าง ชีวิตประเภทสัตว์บ้าง. เหล่านี้มันเป็น อิทัปปัจจยตา ทุกกระเบียดนิ้ว ทุกๆ ลมหายใจเข้าออก หรือว่าทุกเวลาที่มันเปลี่ยนแปลงดิ้นรน. นี่เราเรียกว่ามองดู อิทัปปัจจยตา อย่างทั่วถึง คือทั้งหมด.

ที่นี้พระพุทธเจ้าท่านเห็นว่า บางอย่างมันไม่จำเป็น; เราจะดู อิทัปปัจจยตา เฉพาะแต่ที่มันเกี่ยวกับความทุกข์ของเราก่อน; เหมือนกับที่พระองค์ตรัสว่า สิ่งที่

ตาดูครุ่นนั้น มันมากเท่ากับใบไม้ทั้งป่า; สิ่งที่เราสอนนี้ เท่ากับใบไม้กำมือเดียว. ที่ว่าเท่าใบไม้กำมือเดียวนั้นมันจำเป็น เพราะคนมันเป็นทุกข์ เพราะคนมันจะบ้า คนมันจะตายอยู่แล้ว ฉะนั้นต้องเอาเรื่องนี้มาพูดกันก่อน เพื่อให้รู้จักความทุกข์. ข้อนี้เป็นข้อประเสริฐ. ดังนั้น อธิปไตยที่ทรงเราสอนให้เราพิมพ์กันอยู่ในใจ เสมือนมันจึงระบุไปยังเรื่องความทุกข์โดยตรง. เช่นว่า อาศัยตากับรูป เกิดจักขุ- ญาณ, สามประการนี้ถึงกันเรียกว่า “สัมผัส”. ที่นี้พอมีวิชาเข้าไปแทรกแซง ก็เรียกว่า “อวิชชาสัมผัส”. เพราะอวิชชาสัมผัสเป็นปัจจัย จึงเกิดอวิชชาสัมผัสสชา- เวทนา คือเวทนา ที่เกิดมาจากการสัมผัสด้วยอวิชชา; เพราะเวทนาชนิดนี้เป็น ปัจจัยจึงเกิดตัณหา คือความอยาก ความต้องการไปด้วยอำนาจของอวิชชาที่มันเจือ อยู่ในเวทนา. ที่นี้ตัณหาทำให้เกิดอุปาทาน ความรู้สึกทำนองเป็นตัวกู - ของกู. อุปาทานทำให้เกิดภพ กล่าวคือความคิดที่มันแต่คิดขาลงไปอย่างใดอย่างหนึ่ง ว่ากูเป็น อย่างไร ของกูเป็นอย่างไร. ที่นี้ภพนั้นมันให้เกิดชาติชรา มรณะ โสกะ ฯลฯ ขึ้นมา; คือว่า ชาติ ชรา มรณะ **มันมีความหมายขึ้นมา** : ก่อนนี้ยังไม่มีมีความหมายอะไร มันอยู่ที่ไหนก็ไม่รู้ พอในจิตเกิดเป็นตัวกู - ของกูแล้ว ความเกิดก็มีความหมาย, ความแก่ก็มีความหมาย, ความเจ็บไข้ ความตาย ความได้ความเสีย ถูกทำให้มี ความหมายขึ้นมาหมด; แล้วมันก็เป็นทุกข์; แล้วแต่ว่ามันจะมีอะไรขึ้นมา, หรือว่า แล้วแต่จิตมันจะไปยึดถืออะไรเข้า. นี่คือความที่สิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น.

ได้แสดงให้เห็นตั้งแต่ที่แรกแล้วว่า ถ้าเป็นทางตา มันก็มีรูปกับตา : ตากับ รูปอาศัยกันก็จะเกิดจักขุญาณขึ้น คือญาณทางตา. ถ้ามันอาศัยเสียงกับหู มันก็จะเกิดโสตญาณขึ้น คือญาณทางหู; ญาณทางหูก็ **เพ่งเกิดเดียว**. ถ้าอาศัยกลิ่นกับจมูก มันก็จะเกิดชานะญาณ คือญาณทางจมูกขึ้นมา. ถ้ามัน อาศัยลิ้นกับรส มันก็จะเกิดชีวหาญาณ คือญาณทางลิ้นขึ้นมา. ถ้าอาศัยสิ่งที่ สัมผัสทางผิวหนังกับผิวกายเข้าด้วยกัน แล้วก็จะเกิดกายะญาณ คือญาณทางผิว กายขึ้นมา. ที่นี้ถ้ามีความรู้สึกในใจกับใจอาศัยกัน ก็จะเกิดมโนญาณ คือญาณ

ทางใจ รู้สึกต่อความรู้สึกในภายในขึ้น ก็เรียกว่ามโนวิญญาณ. วิญญาณทั้ง ๖ นี้ เราเรียกว่า “**วิญญาณ**”. สิ่งทั้ง ๓ ประการนี้รวมกันก็คือ **สัมผัส**; คืออายตนะ ข้างนอก อายตนะข้างใน และวิญญาณที่เกิดขึ้นโดยอาศัยอายตนะนั้น รวมกันเรียกว่า **ผัสสะ**. ผัสสะเป็นปัจจัยให้มี **เวทนา**; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมี **ตัณหา**; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมี **อุปาทาน** มี **ภพ** มี **ชาติ**. นี่โดยนัยของการปฏิบัติ ท่านแสดงปฏิจาสมุปาทายานี้ คือแสดง อิทัปปัจจยตา ในลักษณะอย่างนี้.

ถ้าว่าโดยหลักวิชา ก็จะทรงแสดงว่า : เพราะมีวิชาเป็นปัจจัย จึงเกิดสังขาร, เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงเกิดวิญญาณ, เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงเกิดนามรูป, เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดสพายตนะ, เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย จึงเกิดผัสสะ, ผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา, เวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา, ตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดอุปาทาน, อุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดภพ, ภพเป็นปัจจัย จึงเกิดชาติ, ชาติเป็นปัจจัย จึงเกิดชรา มรณะ; แล้วความทุกข์ทั้งปวงก็เกิดขึ้นด้วยเหตุนี้; นี่คือ อิทัปปัจจยตา เท่าที่มันเกี่ยวกับมนุษย์อย่างจำเป็น คือความทุกข์ต้องรู้ก่อน แล้วก็ต้องคล่องปากคล่องใจ ดังนั้นจึงตรัสว่า อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ย่อมกระทำในใจอยู่เสมอว่า : อิติ อิมสฺมี สติ อิทั โหติ ฯลฯ ฯลฯ อย่างที่ว่ามาแล้ว; “เมื่อสิ่งนี้มีอยู่ สิ่งนี้ย่อมมี; เพราะความเกิดขึ้น แห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น; เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี; เพราะความดับแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมดับ” แต่เดี๋ยวนี้มันยังไม่คล่องปากแก่พวกเรา ดังนั้นจึงขอให้เอาไปท่องสำหรับให้คล่องปากก่อน แล้วต่อไปมันก็จะคล่องใจว่า “เมื่อมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย, สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น”. ถ้านี้ก็จะไร้ออก ก็นึกถึงเรื่องหุงข้าว : ไม้ฟืนทำให้เป็นความร้อนขึ้นมา จนทำให้ข้าวสุกกินได้.

ทีนี้ต่อไปอีกว่า ทำไมพระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า **อริยสาวก ในธรรมวินัยนี้ย่อมกระทำในใจถึง อิทัปปัจจยตา อยู่เป็นประจำ**? นี่เพราะมันมีเรื่องมาก

ขอให้คิดว่า มันมีเรื่องมาก. ถ้าเราท่องหรือถือกันอยู่ว่า : *เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น* จริง ๆ พอถูกเล็ก ๆ มันเกิดปวดหัวตัวร้อนขึ้นมา เรารู้ว่าเราจะไปหาอะไร จะแก้ไขอย่างไร แต่ถ้าเราไม่รู้อะไร อธิปไตยจรรยา พอเกิดตัวเล็ก ๆ มันปวดหัวตัวร้อนขึ้นมา เราก็จงงไม่รู้ว่าจะเกิดขึ้นมาเพราะอะไร แล้วเราไม่รู้อะไร อธิปไตยจรรยา เราก็จะถูกเขาหลอก ให้ทำอย่างนั้น ให้ทำอย่างนี้ ไปหาหมอผีมาไล่ผีก็ได้ ทั้ง ๆ ที่มันเป็นเพียง อธิปไตยจรรยา : มันปวดหัวตัวร้อน เพราะว่ามันกินอาหารผิดเข้าไป หรือว่ามันไปอยู่กลางแดดมากเกินไป มันแช่น้ำมากเกินไป มันมีลักษณะของ อธิปไตยจรรยา อย่างนี้; เพราะว่ามันไปแช่น้ำนานเกินไป แล้วมันมานอนปวดหัวตัวร้อนอยู่. แต่ถ้าเราท่องอยู่ว่า : *เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น* เราก็แก้ไขได้. ถ้าไม่อย่างนั้นก็ต้องไปหาหมอผี หาหมอรัตนามนต์ หาหมอสะเดาะเคราะห์ หมอต่ออายุ. และที่มีการต่ออายุกันบ่อย ๆ นี้ก็เพราะมันไม่รู้อะไร อธิปไตยจรรยา; ที่ต้องเอาเงินไปให้คนอื่นช่วยต่ออายุให้ เพราะมันไม่รู้อะไร อธิปไตยจรรยา.

ดังนั้นพุทธบริษัทที่เป็นอริยสาวก ในพระศาสนาจะไม่ทำอย่างนั้น เพราะท่านรู้ อธิปไตยจรรยา ว่า : เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น; โดยไม่ต้องเกี่ยวกับ เทวดา ผีสาง อะไรที่ไหน; มันเกี่ยวกับสิ่งนี้ ๆ ที่เป็นปัจจัย, อะไรบ้างก็ดูให้มันเห็นว่า มีอะไรเป็นปัจจัย.

ถ้าจะไปพูดว่า เพราะผีสางเป็นปัจจัย มันก็พูดได้ แต่ความจริงมันไม่เป็นอย่างนั้น ที่แท้มันคือความโง่ของคนนั้น ผีสางจึงเข้ามาเป็นเหตุ เป็นปัจจัยได้. แต่ถ้าคนนั้นไม่มีอวิชชา คือไม่โง่; ผีสาง เทวดา ก็ไม่มีโอกาสที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับคนเราให้ยุ่งยากลำบากได้เลย. ดังนั้นเรื่องผีสางเทวดา เขามีไว้สำหรับคนโง่ ในถิ่นที่ยังโง่ ในยุคในสมัยที่คนมันยังโง่ คือหลายพันปีหลายหมื่นปีมาแล้วก่อนพระพุทธเจ้าคนต้องฟังผีสางเทวดา ทำให้เขาใจไปได้นิดหน่อย แต่แล้วมันก็ไม่แก้ไขอะไรได้.

ต่อมาพระพุทธเจ้าเกิดขึ้น ท่านบอกให้ดูว่า อะไรมันเป็นเหตุ เป็นปัจจัยแห่งความทุกข์โดยแท้จริง; ฉะนั้นจึงกลายเป็นบุคคลที่มีหูตาสว่าง รู้สิ่งต่างๆ ตามที่เป็นจริงขึ้นมา.

เรื่องนี้มีนัยกล่าปากอยู่หน่อยตรงที่ว่า บางทีเขาบอกว่า ผีสิงเทวดา เป็นเหตุ แต่พอถึงที่แก้ไข ก็ให้กินนั้น กินนี้ ทานนั่นทานี่ เอายาให้กิน ที่นี้ถ้าผิวนั้นตรงกันเข้า โรคมันก็หายไป แต่บุญคุณมันไปได้ที่ผีสิงเทวดา มันไม่ได้ที่ทุกข์ที่ยาที่เขาเอามาให้กินเข้าไป; นี่มันก็เป็นทางให้สับสน เกี่ยวกับ อิทัปปัจจยตา. แต่ว่าหลักของ อิทัปปัจจยตา ยอมให้ได้ทั้งนั้น : แม้ว่าเหตุปัจจัยนั้นมันอยู่ที่ผีสิงจริง ๆ มันก็ยังเป็นอิทัปปัจจยตา อยู่นั่นแหละ. เราก็ต้องแก้ไขสิ่งที่เกี่ยวกับผีสิงนั้น.

แต่ที่นี้ตามข้อเท็จจริงแท้ ๆ มันไม่เป็นอย่างนั้น; มันมีเหตุปัจจัยของมัน โดยเฉพาะ ซึ่งไม่ต้องเกี่ยวกับเทวดา. เคียงนี้เขาไปโลกพระจันทร์ได้ เทวดามีส่วนช่วยตรงไหนบ้าง. เราจะต้องดูให้ดีๆ ส่วนที่มันเป็นเรื่องจริง มันก็ต้องเป็นเรื่องจริง ชนิดที่พิสูจน์ได้ ที่พอจะมองเห็นได้. ถ้ามองเห็นไม่ได้ มันก็ไม่จำเป็นจะต้องไปรู้ไปซึ้งได้. มันต้องเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ มีเหตุผลแสดงอยู่ แล้วก็เอามาใช้ให้ถูกต้องตามเรื่องตามราวของเหตุผล ก็จะเป็นไปตามกฎของ อิทัปปัจจยตานั่น ๆ : จะเป็นเรื่องเจริญขึ้นก็เรื่อง อิทัปปัจจยตา, จะเป็นเรื่องเสื่อม ทรมาน ดับ ตายลงไปก็เป็นเรื่องของอิทัปปัจจยตา; คือเป็นได้ทั้ง ๒ ฝ่าย ดังที่ปฏิจจสมุปบาทนี้มีทั้ง ๒ ฝ่าย. ฝ่ายที่มันจะเกิดขึ้น เป็นทุกข์, ฝ่ายที่มันจะดับทุกข์ลงไป, ทั้ง ๒ ฝ่ายนี้เป็น อิทัปปัจจยตา. เห็นชัดอยู่ว่า เมื่ออวิชชาเป็นปัจจัย ก็ได้ความทุกข์มา; เมื่อความดับของอวิชชามีอยู่ ก็ได้ความดับของความทุกข์; เข้าในบทที่ว่า : เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี, เมื่อความดับของอวิชชามีได้ ความดับของความทุกข์ก็มีได้; ความดับของความทุกข์มีได้ ก็เพราะความดับของอวิชชา; ที่นี้ความเกิดของความทุกข์ก็มีได้เพราะความเกิดของอวิชชา; ทั้งฝ่ายเกิด ทั้งฝ่ายดับ ก็เป็นเรื่องของ อิทัปปัจจยตา ด้วยกันทั้งนั้น.

เด็ก ๆ คลอออกมาโตขึ้น ๆ เป็นหนุ่ม เป็นสาว ถึงที่สุด มันก็เป็นเรื่อง อิตัปปัจจยา ฝ่ายโตขึ้น; ที่นั่นมันก็จะแก่ง ๆ จนเป็นคนแก่ มันก็เป็นอิตัปปัจจยา ฝ่ายที่มัน แก่ง ๆ; ไม่มีอะไร ที่ไม่ใช่ อิตัปปัจจยา. ที่นั่นส่วนใดเกี่ยวกับความทุกข์ ส่วนนั้น สำคัญมาก ต้องรู้จักแก้ไขก่อน; ส่วนนอกนั้นเป็นเรื่องที่รองลงไป เช่นการที่จะทำมาค้าขายหรือว่าจะทำการงานนั้นนี้ กันคว้าวะไรมันก็รองลงไป. ที่สำคัญก่อนก็คือเรื่องที่จะดับความทุกข์ในจิตใจกันก่อน **อย่าให้เกิดความทุกข์เหมือนกับมีนรกเข้าไปอยู่ในจิตใจ** อันนี้ต้องสนใจก่อน. ที่นั่นเมื่อปัญหานี้มันแก้ไขได้หรือพอเป็นไปได้แล้ว ก็สนใจเรื่องจะเลี้ยงปาก เลี้ยงท้องเลี้ยงอะไรไปตามเรื่อง.

ตัวอย่างเท่านั้น ก็น่าจะพอแล้วสำหรับให้ท่านทั้งหลายหลับตาจิตดูว่ามีอิตัปปัจจยา อยู่ที่ไหนบ้าง ? จะมองเห็นได้ว่ามีอยู่ทั่วไปหมดทุกห้วงแห่ง ทุกเวลานาที ทั้งภายในตัวเรา และภายนอกตัวเรา. ภายนอกตัวเรานั้นนับไม่หวาดไม่ไหว นับตั้งแต่ดวงอาทิตย์ลงมา มันเป็นเรื่องที่กำลังหมุนเป็นเกลียวไปตามกฎ อิตัปปัจจยาทั้งนั้น. **ทั้งหมดนั้นแม่มากมายมหาศาลก็ยังไม่ว่าสำคัญเท่ากับอิตัปปัจจยาในตัวเรา** : เมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียง เป็นต้นเข้าแล้ว ระวังให้ดี มันจะเกิด อวิชชา-สัมผัส คือการสัมผัสด้วยความโง่ด้วยอวิชชา ต่อสิ่งเหล่านั้น แล้วมันจะเป็นทุกข์. ดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ ฝืนแสงเวทาทิไหน มันมาทำให้เราเป็นทุกข์ไม่ได้; แต่เมื่อเราได้เห็นรูป ได้ฟังเสียง ได้ดมกลิ่น ลิ้มรส เป็นต้น, ถ้าไปโง่เมื่อไรจะมีความทุกข์เมื่อนั้น.

คำว่าโง่ในที่นี้จะเห็นได้ง่าย ๆ ก็คือว่า โง่ไปหลงรักมันเข้า หลงเกลียดมันเข้า; นี่เรียกว่ามันโง่. ไม่จำเป็นจะต้องไปหลงรัก หลงเกลียด เอาแต่ว่าจัดการลงไปให้ถูกต้องตามที่มันจะเป็นอย่างไร. เข้าไปรักก็โง่ เข้าไปเกลียดก็โง่ ระวังให้ดี! รู้สึกรู้ว่าได้ ได้ผลได้กำไร มันก็โง่ชนิดหนึ่ง, รู้สึกรู้ว่าขาดทุนเสียหายหมด มันก็เป็นความโง่ชนิดหนึ่ง. ความเป็น อิตัปปัจจยา เป็นกฎของธรรมชาติ ไม่มีทางที่จะหลุดลงไปได้ว่าอย่างนั้นอย่างนี้ คือว่ามันมีความเป็นปัจจัยปรุงแต่งอยู่อย่างนั้น

จึงไม่เรียกว่าคน แล้วก็ไม่เรียกว่าไม่ใช่คน. ฉะนั้นระวังให้ดี! คำพูดมันหลอก. อิทัปปัจจยตา จะไม่เป็นอะไรเลยนอกจาก อิทัปปัจจยตา. ถ้าถามว่ามีคนไหม? ก็ตอบว่าไม่ใช่คน ไม่มีคน แต่เป็นอิทัปปัจจยตา. ถ้าอย่างนั้นไม่ใช่คนซี? ก็จะไม่พูดว่า มีคน หรือว่าว่างเปล่าไม่มีอะไรเลย; แต่จะพูดว่ามีแต่กระแสนของ อิทัปปัจจยตา.

คนแก่ๆ เคยฟังเทศน์ เรื่อง มลिनทปัญหา เมื่อพระยามลทินทถามพระนาคเสนว่า คนนี้ตายแล้วไปเกิดหรือ? พระนาคเสนก็ตอบอย่างนักเลงว่า “คนนี้ก็ไม่ใช่ คนอื่นก็ไม่ใช่” หมายความว่ามันเป็น อิทัปปัจจยตา. เมื่อคนตายลง คนนี้คนที่ตายนั้นไปเกิดหรือ? ถ้าใครบอกว่าคนนั้นแหละที่ไปเกิด คนนั้นมันบ้า พูดอย่างนั้นมันบ้า. ถ้าตอบว่าคนอื่นไปเกิด มันก็บ้า บ้าเท่ากัน ไปเกิดเป็นอย่างอื่นมันก็บ้าเท่ากัน. ตามกฎเกณฑ์ของพระพุทธเจ้าจะต้องตอบว่า “ไม่ใช่คน ^{นี้} แล้วก็ไม่ใช่ ^{คนอื่น}” แล้วที่ตรงกลางนั้นเป็นอะไร? ก็คือเป็น อิทัปปัจจยตา.

ดังนั้นอย่าพูดว่า มี; อย่าพูดว่า ไม่มี; ที่ถูกนั้นมันอยู่ตรงกลาง คือมันเป็น อิทัปปัจจยตา. ถ้าเราไปพูดตามอวิชา เราจะพูดว่า “รวยแล้ว” จะพูดว่า “ขาดทุนฉิบหายหมดแล้ว”: เราจะพูดอย่างใดอย่างหนึ่ง ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง มีความหมายตรงกันข้ามเสมอ; เป็นของที่ตรงกันข้าม. ทีนี้ถ้าพูดอย่างลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้า ต้องพูดอยู่ตรงกลาง ไม่พูดอย่างใด อย่างหนึ่ง. หรือว่าถ้าพูด ก็พูดไปตามเขาพูด ส่วนในใจของเราว่ามันไม่ใช่อย่างนั้น; เราพูดปากอย่าง ใจอย่าง.

เช่นเราพูดว่า “ตัวเรา” อย่างนี้ แต่ใจของเราว่าไม่ใช่ตัวเรา เป็นอิทัปปัจจยตา เท่านั้น ร่างกายจิตใจความรู้สึกนึกคิดนี้ เป็นเพียง อิทัปปัจจยตา; เพราะสิ่งนี้มีอยู่สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น; หรือว่าเพราะมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ๆ จึงเกิดขึ้น; หอยยหอยกันไปอย่างนี้เรื่อย. นี่เรียกว่าผู้รู้เห็นอิทัปปัจจยตา เพราะฉะนั้นจึงไม่กลัวความเจ็บไข้ไม่กลัวความตาย ไม่กลัวผี ไม่กลัวอะไรที่เขากลัวๆ กันนั้น; เพราะรู้อิทัปปัจจยตานี้ จึงรู้ว่าผีไม่มี มันก็เลยไม่กลัวผี.

เพราะฉะนั้นผู้ที่เห็นธรรมะในพุทธศาสนา ก็คือเห็น อิทปปัจจยตา แล้วก็ไม่กลัวตาย เพราะมันไม่มีความตาย ไม่มีความอยู่ที่แท้จริง; มันมีแต่ อิทปปัจจยตาที่กำลังไหลไป ประทุกันไป; มันจึงมีจิตใจที่ไม่กลัวอะไร และไม่ยากไถ่อะไร ไม่เกลียดอะไร ไม่รักอะไรอยู่ได้. แม้ว่าเรื่องนั้นฟังง่าย แต่เห็นยาก เข้าใจยาก. ถ้าไม่เชื่อว่ายาก ก็จะต้องอ้าง พระพุทธภาษิต มาให้ได้ฟัง : พระพุทธเจ้าท่านตรัสเรื่องยาก เรื่องเห็นยาก เข้าใจยาก อะไรที่ยาก ไว้ ๒ เรื่อง : **ทุกทสฺส โข ภิกขเว เอตํ จานํ ยทิทํ อิทปปัจจยตา ปฏิจจสมุปปาโต** – ท่านว่าสิ่งนี้ หรือ ฐานะอันนี้ เห็นได้ยาก สิ่งนี้คือ อิทปปัจจยตาหรือปฏิจจสมุปบาท; ว่า : **ทุกทสฺส โข ภิกขเว เอตํ จานํ**; ใช้คำว่า ปฏิจจสมุปบาทก็มี. ถ้าในทีโคตรัสไว้ ๒ เรื่องพร้อมกัน จะใช้คำว่าปฏิจจสมุปบาทด้วย, และอีกอย่างหนึ่งคือ **ทุกทสฺส เอตํ จานํ ยทิทํ สพพสงฺขารสมโธ สพพุปธิปฏินิสฺสคฺโค ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพพานํ**; นิพพานัง เป็นคำสุดท้าย.

เป็นอันว่า เรื่องที่เห็นยากที่สุด ก็มีอยู่ ๒ เรื่อง คือ อิทปปัจจยตา เรื่องหนึ่ง กับนิพพานอีกเรื่องหนึ่ง. และน้อยนักที่จะตรัส ๒ เรื่องพร้อม ๆ กัน มักตรัสแต่เรื่องใดเรื่องหนึ่งมากกว่า. ที่เราจะชินหูกันที่สุดก็คือเรื่อง นิพพาน : **สพพสงฺขารสมโธ สพพุปธิปฏินิสฺสคฺโค ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพพานํ**; เป็นคำพูดที่มันเนื่องกันไปหลาย ๆ คำ แต่ว่าความหมายมันมีอันเดียวคือ นิพพาน นี้ ลึกซึ้งเห็นยาก.

ในที่บางแห่งก็ตรัสเฉพาะ อิทปปัจจยตา อย่างเดียวว่าเป็นเรื่องเห็นยาก คือ ปฏิจจสมุปบาท. แล้วก็เรื่องนั้นแหละที่พระพุทธเจ้าทรงท้อพระทัย ตรัสรู้แล้วใหม่ๆ ว่า บัวยการที่จะไปสอน สอนก็เหนื่อยเปล่า ไม่สอนดีกว่า. นี่มันลึกถึงขนาดนี้. เรื่อง อิทปปัจจยตานี้ และเรื่องนิพพานนี้ มันลึกถึงขนาดนี้. แต่เผอิญว่า พระพุทธเจ้าท่านมีบารมีที่บ่มมาในทางเมตตากกรุณา ฉะนั้นท่านจึงเปลี่ยนความคิดใหม่ไปในทางที่ว่า ลำบากก็ลำบาก ย่อมลำบาก เพราะว่าสัตว์ที่มันไม่โง่เกินไป ก็คือมีรูปในดวงตาแต่เล็กน้อย หมายความว่านิสัยสันดานของมันมีความโง่น้อยนี้ มันก็

มีอยู่ในโลกนี้ ฉะนั้นจึงทรงสอนเพื่อประโยชน์แก่สัตว์เหล่านั้น. ถ้าไม่สอน สัตว์เหล่านั้นจะเป็นผู้เสียประโยชน์ คือเสียที่ที่เขาจะมีรูปในดวงตาแต่เล็กน้อย แล้ว ก็ไม่ได้รับประโยชน์อะไร. ดังนั้นพระองค์จึงทรงสอนเรื่อง อิทัปปัจจยตา หรือเรื่อง ปฏิจจสมุปบาทนี้.

พูดมาถึงตอนนี้ ก็อยากจะขอเตือนย้ำให้รำคาญอยู่บ่อยๆ อีกครั้งหนึ่งว่า เมื่อพระพุทธเจ้าออกบวช ก็ออกด้วยความหวังว่า จะค้นเรื่อง อิทัปปัจจยตา คือค้นว่า ทุกข์นี้มาจากอะไร? คับทุกข์ได้อย่างไร? การตั้งปัญหาอย่างนี้ มันคือตั้งปัญหา อิทัปปัจจยตา ว่าเพราะอะไรมี, อะไรจึงมี; เพราะอะไรไม่มี, อะไรจึงไม่มี. ที่นี้ พระพุทธเจ้าออกบวช ออกไปจากบ้านจากเมือง ก็เพื่อจะค้นว่า ทุกข์มีเพราะอะไร? ทุกข์จะดับได้เพราะอะไร? ก็แปลว่าท่านออกบวชนี้เพื่อค้น อิทัปปัจจยตา แล้วท่านก็เที่ยวค้นตามสำนักนั้นสำนักนี้เรื่อยไป ก็ล้วนแต่ค้นเรื่อง อิทัปปัจจยตา; จนกระทั่งค้นที่ท่านตรัสรู้ ก็ทรงพิมพ์แต่อิทัปปัจจยตา คือปฏิจจสมุปบาทนี้ : ใน ปฐมยามพิจารณาปฏิจจสมุปบาท หรือ อิทัปปัจจยตา ส่วนสมุทวาร แล้วก็แปลง อุทานเสียทีหนึ่ง. พอถึงยามที่สองก็ค้น อิทัปปัจจยตา ส่วนนิโรธวาร คือปฏิจจสมุปบาท ส่วนนิโรธวาร สุกยามที่สอง ก็แปลงอุทานเสียทีหนึ่ง. พอถึงยามที่สาม ก็ค้น อิทัปปัจจยตา ส่วนที่สัมพันธ์กันทั้งฝ่ายสมุทวารและนิโรธวาร, ตรัสรู้แล้วก็แปลงอุทานออกมาอีกครั้งหนึ่ง เป็นอุทานที่สามว่า “*พราหมณ์นั้นย่อมกำจัดมารและ เสนาให้สิ้นไป เหมือนอาทิตยอุทัย กำจัดความมืดฉะนั้น*” พอตีสว่างขึ้นมา. เป็นอันว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้โดยสมบูรณ์ ด้วยการแทงตลอดอิทัปปัจจยตา คือปฏิจจสมุปบาทนี้.

ที่นี้พอท่านตรัสรู้แล้ว พุทธุก็จะนำหวั ว คล้ายๆ ว่าท่านกลัวจะลืม หรืออย่างไร ท่านกลัวว่ามันจะลืมเลื่อนไปหรืออย่างไร ที่จริงมันลืมเลื่อนไม่ได้ เพราะท่าน เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสติสัมปชัญญะ ลืมเลื่อนไม่ได้; แต่ถึงอย่างนั้นท่านก็ยังพร่ำบ่น

พราห์ม อธิปไตย จิตนี้ คือพิจารณาพบไปพบมา พบไปพบมา หลังจากตรัสรู้แล้ว อยู่ที่ต้นโพธิ์ หรือที่ต้นไทรอะไรก็ตาม หรือกระทั่งในเรือนแก้ว บริเวณที่ต้นโพธิ์นั้น เป็นสัปดาห์ๆ พราห์มอยู่แต่เรื่อง อธิปไตย จิตนี้ จิตนี้จะได้เสด็จออกไปจากต้นโพธิ์. ที่นี้เมื่อท่านไปสอนที่ไหน ท่านก็สอนแต่เรื่อง อธิปไตย จิตนี้.

แต่เรามันหุนหวน หูใจการไม่ได้ มันได้ยินเป็นเรื่องอื่น ไม่ได้ยิน ไม่ได้ รู้สึกว่าเป็นเรื่อง อธิปไตย จิตนี้. ขอให้เข้าใจเถอะว่า พระธรรมคำสอนพระพุทธเจ้าจะประมาณกันว่า ๘๔,๐๐๐ ข้อ ๘๔,๐๐๐ ธรรมขันธ์ ทุกธรรมขันธ์นี้ ยืนยันว่าทุกธรรมขันธ์ ล้วนแต่สอนเรื่อง อธิปไตย จิตนี้. ถ้าสอนเรื่องกิเลสมันก็เป็น อธิปไตย จิตนี้ ที่อยู่ในส่วนกิเลส; ถ้าสอนเรื่องความทุกข์มันก็เป็น อธิปไตย จิตนี้ ที่อยู่ในส่วนความทุกข์. ถ้าสอนเรื่องการปฏิบัติ นี่ก็เป็น อธิปไตย จิตนี้ เพราะปฏิบัติอย่างนี้ ผลอย่างนี้จึงเกิดขึ้น, เพราะปฏิบัติอย่างนี้ ผลอย่างนี้จึงเกิดขึ้น. เรื่องทาน เรื่องศีล เรื่องภาวนา เรื่องอะไร มันล้วนแต่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของ อธิปไตย จิตนี้. ที่นี้ถ้าว่าเกิดเป็นผลขึ้นมาเป็นมรรค ผล นิพพาน นั้น ก็คือ อธิปไตย จิตนี้ ในส่วนที่เป็นความดับทุกข์. มันไม่มีคำไหน ข้อไหนใน ๘๔,๐๐๐ ข้อ ที่จะไม่ใช่ อธิปไตย จิตนี้.

ที่นี้ เราไม่เคยได้ฟังอย่างนี้ เราไม่เคยรู้สึกลักษณะนี้ ทั้งที่พระพุทธเจ้าท่านทรงมุ่งหมายอย่างนี้ ว่าให้ภิกษุสาวกในธรรมวินัยนี้ทำในใจอยู่เสมอ ถึง อธิปไตย จิตนี้. อาตมาเห็นว่าพวกเราหรือท่านทั้งหลาย ไม่เคยชินต่อกำนี้ ไม่ประสีประสาต่อกำนี้ ฉะนั้นอาตมาจึงเอามาพูด เอามาบรรยาย เอามากระทำให้แจ่มแจ้งตามความประสงค์ของพระพุทธเจ้า. เมื่อตะกี้ท่านทั้งหลายก็ได้ยินพระสวด ถึงคำที่ควรจะสนใจ ว่า : **ติ ตถาคโต อภิสมฺมุขมฺติ อภิสเมติ** - ตถาคตรู้พร้อมเฉพาะ ถึงพร้อมเฉพาะ ซึ่งธรรมนั้น (คือ อธิปไตย จิตนี้); **อภิสมฺมุขมฺติว อภิสเมตฺวา** - กรันรู้แล้ว กรันถึงแล้ว; **อภิจฺจุติ เทเสติ** - ย่อมบอก ย่อมแสดง; **ปญฺญเบติ ปญฺญเบติ** -

ย่อมบัญญัติขึ้น ย่อมตั้งเป็นกฎเกณฑ์ขึ้น; **วิวรติ** - ย่อมเปิดเผย เหมือนเปิดประตู เปิดของที่ปิด; **วิภชติ** - ย่อมจำแนกแจกแจง คือผ่าแล่งออกไป ให้มันหมด ความเป็นก้อนที่เข้าใจยาก ให้มันเป็นส่วนละเอียดย่อยออกไป ให้มันเข้าใจง่าย. และคำสุดท้ายว่า : **อุตตทานิกโรติ** - กระทำให้เหมือนกับการหยายของที่มันคว่ำอยู่ ถ้าของนั้นมันคว่ำอยู่ เราไม่รู้ว่ในนั้นมันมีอะไรหรือเป็นอะไร ดังนั้นต้องหยายดู. นี่คือการกระทำของพระพุทธเจ้าเท่าที่พระองค์ตรัสเอง เป็นอย่างนี้.

เมื่อทำนั่นแล้ว ถึงแล้วในเรื่องนี้ ก็บอกกล่าว แล้วก็แสดง แล้วก็บัญญัติ แล้วก็ตั้งขึ้นไว้ แล้วก็เปิดให้เห็น แล้วก็จำแนกให้เห็น แล้วก็หยายให้เห็น; เราจึงถือว่าข้อนี้เป็นพระพุทธรประสงค์ ที่ต้องการให้เราช่วยกระทำสืบ ๆ กันไป; เมื่อใครรู้แล้วถึงแล้ว ก็ให้ทำอย่างนี้ แก่เพื่อนมนุษย์ต่อไป. ถ้าไม่อย่างนั้นมันจะสูญไป มันจะหายไป คือพรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้าก็จะหายไป. เคียงวันเราจะช่วยกัน สืบศาสนา สืบพรหมจรรย์ จึงขอให้ช่วยกันทำอย่างเดียวกันกับที่พระพุทธเจ้าท่านทำ คือท่านประสงค์ให้ทำ ว่าถ้ารู้เห็นเท่าไร ก็จงช่วยบอกช่วยแสดง ช่วยชี้แจง ช่วย เปิดเผยอย่างที่ว่ามาแล้ว. มันก็ควรจะกระทำได้แก่คนที่ยังไม่รู้ หรือว่าลูกเด็ก ๆ มันยังไม่วู้ ก็ช่วยทำให้รู้; วัสดุที่สำคัญที่สุด คือ อิทัปปัจจยตา นี้.

ถ้าหากว่าครูเขาจะสอนเด็กในโรงเรียน เรื่องการต้มน้ำให้เป็นไอโดยกา ต้มน้ำนี้ ก็ควรสอนกันในแง่ที่ให้เห็น อิทัปปัจจยตา ก็จะเป็นการตั้งต้นที่ดี ที่เด็กเขา จะได้รู้จักหัวใจของพุทธศาสนา. แต่เดี๋ยวนี้เขาก็สอนโดยทำตัวอย่างให้ดู ต้มน้ำให้เดือด ให้ดู แต่สอนให้รู้แต่เพียงว่า น้ำกลายเป็นไอได้แล้วมันกลับเป็นน้ำได้; เท่านั้นที่เรียกว่า ยังสอนตื้นเกินไป เป็นวิทยาศาสตร์ของเด็กอมมือของลูกเด็ก ๆ เล็ก ๆ; ยังไม่สมแก่ ความเป็นพุทธบริษัท. ดังนั้นจะต้องสอนให้รู้ถึงสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา : **เพราะมี สิ่งนี้เป็นปัจจัย, สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น; อย่างนี้เรื่อยไปเพราะมันไม่มีหยุด : เอาหน้า**

มาดื่มให้เดือดเป็นไอ แล้วไอไปไหนเป็นอย่างไรต่อไป นั้นมันก็ทางหนึ่ง. แต่มันก็ควรระวังว่า น้ำนั้นมาจากไหน มันก็ควรจะถอยหลังไปในทางที่ว่า น้ำนั้นมันมาจากไหน มันก็จะเป็น อีทัปปัจจยา; ถอยหลังไปหาต้นเดิม ต้นเงื่อนที่สุด คือที่ไม่รู้จักจบอีกเหมือนกัน. ฉะนั้นเรื่องน้ำเรื่องเตียนนี้ก็เรียนเรื่อง อีทัปปัจจยา ได้ เด็กนั้นก็กลายเป็นผู้ที่มีเหตุผล อยู่ในอำนาจของเหตุผลชั้นสูงสุดคือชั้น อีทัปปัจจยา แล้วเขาก็จะเจริญงอกงามไปข้างหน้า จนถึงกับรู้จักสิ่งที่เป็นเหตุและผลที่ลึกซึ้ง ๆ ที่ยากจะเห็นได้ด้วยตา ก็จะกลายเป็นเรื่องทางจิตใจ คือคับทุกข์ได้.

นี่ขอให้ตั้งปณิธานกันเสียใหม่ว่า พวกเรานี้จะรวมหัวกันตั้งปณิธานกันใหม่ที่จะทำให้คนในโลกได้รู้สิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านทรงประสงค์จะให้รู้ โดยบอกว่า : **อริยสาวก ในศาสนานี้ ย่อมกระทำในใจอยู่เสมอว่า : เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี, เพราะการเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น; เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี; เพราะการดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมดับไป.** เท่านั้นมันจะมีประโยชน์ ทั้งทางโลก ทั้งทางธรรม ทั้งทางอะไรหมด : เด็ก ๆ จะมีเหตุผล จะไม่กลัวผี จะไม่ยึดมั่นทางนั้น ทางนี้ จะไม่ยึดมั่นเกินไปในเรื่องอร่อย หรือไม่อร่อย. พอเขาได้กินของไม่อร่อย เขาโกรธเป็นฟืนเป็นไฟ, พอเขาได้กินของอร่อย เขาหลงโลกเป็นบ้าเป็นหลัง อย่างนี้คือมันไม่มีความรู้เรื่อง อีทัปปัจจยา เสียเลย.

ถ้าว่าเด็ก ๆ ของเรารู้เรื่อง อีทัปปัจจยา ดี; ใจจะไม่บ้า ขึ้น ๆ ลง ๆ เมื่ออร่อยและเมื่อไม่อร่อย. เขาจะเห็นเป็นของธรรมดาว่า : **เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี; เพราะสิ่งนี้ขาดเข้าไป มันจึงหวน หรือว่าสิ่งนี้เสื่อมเข้าไปมันจึงเต็ม.** แล้วก็รู้อะไร ๆ ได้อีกหลายอย่าง จนไม่รู้สี่ประหลาดอะไรในของที่มีนเคยหลง. ในสิ่งที่เคยหลง เคยประหลาด เคยงไปหมดนี้ ก็หายโง่ หายหลง หายง; มันก็เป็นเนื้อ เป็นตัว ขึ้นมาในทางของความเป็นพุทธบริษัท ซึ่งแปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน. คนโง่นั้น

มันจะเบิกบานได้อย่างไร จะตื่นได้อย่างไร นี่แหละพวกคนโง่ คนไม่รู้ จะต้องรู้อะไร ก็ต้องรู้ อิทัปปัจจยตา.

เอากันอย่างว่า เมื่อรู้ อิทัปปัจจยตา จริงๆ นั้น มันจะไม่ซัดซาด จะไม่วิ่งหนี จะไม่กลัวตาย. มีเจ็บ มีปวด ชื่นที่เนื้อ ที่หนัง มันก็จะมองเห็นความเป็น อิทัปปัจจยตา เพราะอย่างนั้น จึงเป็นอย่างนั้น; เพราะอย่างนั้น จึงเป็นอย่างนั้น; จึงไม่กลัวมาก แล้วก็ไม่กลัวเสียเลย; ถ้าทำได้ก็กลัวไม่กลัวเสียเลย แล้วก็จะแก้ไขเยียวร่ำรึกษาไป โดยที่ไม่มีความทุกข์เลย.

คนเราเสียสติ เสียสติแล้วทำอะไรผิดๆ นี่ก็เพราะมันขาดความรู้ข้อนี้: มันไปกลัว มันไปหลง มันไปเห็นเป็นของศักดิ์สิทธิ์. เคยวันเห็นว่าเป็นกันอยู่มาก กลัวพูดว่า ยังเป็นกันอยู่มาก, ใครพูดว่าไม่เป็น ก็ไม่อยากจะเชื่อ, คือเรื่องถือโชค ถือกลาง เกิดอะไรหล่นลงมาสักชนิดหนึ่ง ความคิดก็น้อมไปทางโชคทางกลาง. จึงจกตกลงมาสักตัวหนึ่งตรงหน้า มันก็ชนลูกขนปอง มันคิดว่ากูจะต้องตายแล้ว นี่มันโง่ถึงขนาดนี้. หรือพอผิควางอะไรนิดเดียวเท่านั้น มันก็สะอึก มันถือเป็นลางร้าย มันจะต้องฉิบหายหมด; นี่มันโง่ โง่เกินกว่าเหตุ เพราะมันไม่รู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา.

ฉะนั้น อิทัปปัจจยตา จึงเป็นสิ่งที่สูงสุด แล้วก็เป็นอย่างที่มีคุณค่าที่สุด. ถ้าไม่อย่างนั้นพระพุทธเจ้าท่านจะไม่ตรัสอย่างนี้ จะไม่ตรัสอย่างที่ว่านี้ ว่า *อริยสาวก ในศาสนานี้ ย่อมกระทำในใจอยู่เสมอ ในข้อนี้* คือข้อที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา. แล้วที่พระองค์ทรงเอามาพิมพ์ๆ อยู่บ่อยๆ มีอยู่ในสูตรบางสูตร ซึ่งคงมีทั้งอย่างย่อ และอย่างพิศดาร. ถ้าอย่างย่อก็คือประโยคสั้นๆ ๔ ประโยคนี้, ถ้าอย่างพิศดารก็คือ ปฏิจจสมุปบาททั้ง ๒ วาระที่ทรงเอามาพิมพ์อยู่บ่อยๆ. ส่วนเราถ้าจะพิมพ์กันบ้าง มันก็ไปพิมพ์เรื่องอื่น เป็นเรื่องละเมอเพื่อฝันไปในเรื่องอื่น มันไม่ได้ประกอบอยู่ด้วยธรรม. ฉะนั้นถ้าจะพูดอะไร จะเพื่ออะไร จะละเมออะไร ก็ขอให้มันเป็นไปในทาง

ธรรม. ถ้าไม่ละเมอ ไม่ต้องเพ้ออย่างนี้ ให้ทำทุกสิ่งด้วยสติสัมปชัญญะ ให้เห็นอยู่ว่าอะไรเป็นอย่างไร ๆ เท่านั้นเอง : เพราะมีอะไรเป็นปัจจัย อะไรจึงเกิดขึ้น, เพราะมีอะไรเป็นปัจจัย อะไรจึงดับลง. ให้รู้แต่อย่างนี้ จนมันผันก็ผันอย่างนี้; จนมันละเมอเอง ก็ละเมออย่างนี้. แม้ที่เป็น ๆ อยู่ที่นี่ ที่ปกติอยู่ที่นี่ มันก็รู้แจ่มแจ้งแต่อย่างนี้.

อันนี้เป็นหลักของทุกสิ่งในโลก หรือทุกโลกทั่วทั้งจักรวาล แล้วมันก็ดูเอาเองเถอะว่า มันมีอำนาจสักเท่าไร สำหรับสิ่งนี้. โลกเกิดขึ้นก็เพราะสิ่งนี้; หรือว่าอะไรที่เป็นเหตุให้โลกเกิดขึ้น มันก็เกิดขึ้นเพราะสิ่งนี้ เพราะ อิทัปปัจจยตา นี้.

ใคร่ขอเตือนว่า เขาว่าโลกมาจากไหน ว่าโลกมาจากดวงอาทิตย์ ดวงอาทิตย์มาจากไหน ทั้งหมดนี้มาจากไหน ถ้ารู้ก็ยอมรับว่ารู้; แต่ในที่สุดก็ไปดูให้ทีเถอะจะเห็นว่ามันมาจาก อิทัปปัจจยตา. ที่นั่นคน สัตว์ที่มีชีวิตนี้ มันกระเด็นออกมา เกิดขึ้นมาในโลกเป็นสิ่งที่มีความมีชีวิต มันก็เกิดขึ้นมาจากสภาพที่มันไม่มีชีวิต นี่มันก็เพราะ อิทัปปัจจยตา อีก. ถึงเราจะไม่เชื่อพวกฝรั่ง พวกนักวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน เราก็ไม่มีทางจะพูดอย่างอื่นนอกจากจะพูดว่า ก่อนนั้นมีมนุษย์ในโลกไม่มี, มนุษย์ไม่เคยมีในโลกนี้มาแต่ก่อน มันเพิ่งมี มีเมื่อไรก็ตามใจ. ที่มันมีขึ้นมาได้ก็เพราะอำนาจแห่งอิทัปปัจจยตา. แม้จะเชื่อว่า พรหมลงมาकिनวันดินเกิดก็เลสตกค้างอยู่ที่นี่ ก็ตามใจ; นั่นก็ อิทัปปัจจยตา. หรือจะเชื่ออย่างนักวิทยาศาสตร์ว่า มันเกิดขึ้นมาตามลำดับ ๆ กันมา จนเป็นสิ่งที่มีความมีชีวิตนี้ มันก็ อิทัปปัจจยตา. ที่นั่นมาเป็นคนขึ้นมาแล้ว ทั้งเนื้อทั้งตัว ก็ล้วนแต่เป็น อิทัปปัจจยตา อีก.

ถ้ามีเวลาว่างบ้าง ก็ไปนั่งพิจารณาดู ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง กระดูก เลือด เนื้อ อากาโรที่เป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม; แต่ละอันนี้ มันก็ล้วน

เป็น อิทัปปัจจยตา จิตใจที่เป็นความคิด ความนึก ความรู้สึก เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นอะไรก็ตาม ก็เป็นอิทัปปัจจยตา; และเป็นอิทัปปัจจยตารุนแรงยิ่งกว่าที่เป็น รูปกาย; คือส่วนที่เป็นนามหรือเป็นจิตใจนั้น มันเป็น อิทัปปัจจยตารุนแรงรวดเร็ว กว่าที่มันเป็นทางเนื้อหนังร่างกาย; แต่แล้วมันก็ผสมโรงกันทั้งร่างกาย ทั้งจิตใจเป็น อิทัปปัจจยตาอื่นๆต่อไปอีก ไม่หยุดความเป็น อิทัปปัจจยตา. ที่นี้ ถ้าไม่รู้เท่าต่อสิ่งนี้ มันก็จะมีความทุกข์.

ฉะนั้น เรารู้ อิทัปปัจจยตา เพื่อจะแก้ไข อิทัปปัจจยตา. นี่ฟังดูให้คิดว่า **เรารู้ อิทัปปัจจยตา นี้ ก็เพื่อจะแก้ไข อิทัปปัจจยตา ส่วนที่ไม่พึงปรารถนา.** อิทัปปัจจยตา ส่วนที่จะทำให้เกิดเป็นความทุกข์ขึ้นนั้น เราแก้ไขด้วยอิทัปปัจจยตาส่วนที่จะทำให้ความทุกข์ดับลงไป. เราก็แสวงหาความรู้หาวิธีปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าท่าน ได้สั่งสอนไว้อย่างสำเร็จรูป. ใช้คำว่า “สำเร็จรูป” เพราะว่าคนมันโง่เกินไป จะบอก ให้มันมากนัก มันก็ไม่สำเร็จ. ฉะนั้น พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า ทำแต่อย่างนี้เถอะ ทำเท่านั้น ทำอย่างนี้ ทำเท่านั้น เช่นว่า อย่าทำบาป ทำแต่บุญ ทำจิตให้บริสุทธิ์ อย่างนี้ มันเป็นสูตรสำเร็จ ที่ไม่ต้องบอก เรื่อง อิทัปปัจจยตา. แต่ว่าที่แท้ นั่นแหละ คืออิทัปปัจจยตา ส่วนที่มันจะแก้ไขอิทัปปัจจยตาอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นฝ่ายความทุกข์. เพราะฉะนั้นมันก็ไม่อะไร นอกไปจาก อิทัปปัจจยตา.

ที่นี้ ถ้าคนมันฉลาด ฉลาดมากเข้า จนจะเท่าพระพุทธเจ้าเอง พระพุทธเจ้า ก็บอกว่า ไม่มีสุข ไม่มีทุกข์โวย! มีแต่อิทัปปัจจยตา. แกจะเรียกส่วนไหน ว่าสุข ส่วนไหนว่าทุกข์ก็ตามใจ มันไม่ถูกทั้งนั้น มันมีแต่อิทัปปัจจยตา.

วันนี้ก็ได้พูด ให้มองเห็นในลักษณะ ของอิทัปปัจจยตาในฐานะที่เป็น กฎเกณฑ์ของความรู้ทั่วไป. แล้วมันยังมีต่อไปอีกที่เราจะต้องรู้ คือรู้ความที่ พุทธศาสนานี้ มีแต่เรื่องอิทัปปัจจยตา กันอย่างไรต่อไปอีก; ก็ารู้ต่อไปว่า : **อิทัปปัจจยตา นั้นแหละ คือมัชฌิมาปฏิปทา.**

เราเคยได้ยินคำว่า อริยมรรคมีองค์แปด : เห็นชอบ ดำริชอบ พุทจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ พยายามชอบ สติชอบ สมาธิชอบ ว่าเป็นมัชฌิมา-ปฏิบัติานั้น มันเป็นสูตรสำเร็จรูปที่พระพุทธเจ้าท่านทำให้ง่ายสำหรับคนทั่วไป ที่ยังไม่มีความรู้ลึกซึ้ง จึงวางสูตรสำเร็จว่า ให้ปฏิบัติ ๘ อย่างนี้ เรียกว่ามัชฌิมาปฏิบัติ。

ทีนี้สำหรับผู้ฉลาดมาก ก็ยังมีสูตรอีกมาก โดยเฉพาะสูตรในกลุ่ม ปฏิจจนสมุปปาทที่ทรงแสดงว่า มัชฌิมาปฏิบัติ คือ อิทัปปัจจยตา ปฏิจจนสมุปปาโท. มัชฌิมาปฏิบัติ คือ อิทัปปัจจยตา ปฏิจจนสมุปปาโท; คือเมื่อพูดว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ๆ จึงเกิดขึ้น” ตามกฎแห่ง ปฏิจจนสมุปปาท นั้นแหละ คือ มัชฌิมาปฏิบัติ. มันอยู่ตรงกลาง. มันจะอยู่ตรงกลางไปหมด. อิทัปปัจจยตา นี้ มันไม่ใช่สัสสตทวิฏฐิ แล้วมันก็ไม่ใช่อุจเฉตทวิฏฐิ. ถ้าพูดว่าคนมีอยู่จริง ตาย แล้วเกิด อย่างนี้เป็นสัสสตทวิฏฐิ. อย่างนี้มันผิดหลัก อิทัปปัจจยตา เพราะไปถือเสียแล้วว่ามันมีคนอย่างตายตัว มันมีแน่นอนอย่างตายตัวนี้ เป็นสัสสตทวิฏฐิ. ทีนี้ถ้ามันเข้าใจผิดตรงกันข้าม ว่าว่างเปล่าไม่มีอะไร ตายแล้วก็สูญ เคี้ยวนี้คนก็ไม่มี; นี่เป็นเรื่องไม่มีอย่างมิจาตวิฏฐิ ก็เรียกว่าอุจเฉตทวิฏฐิ. ที่เป็นอุจเฉตทวิฏฐินี้ก็ไม่ใช่ อิทัปปัจจยตา. อิทัปปัจจยตา มันจะมีแต่เพียงว่า : เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งจึงมี เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งจึงไม่มี; พูดแต่อย่างนี้. ถ้าถามว่าคนตายแล้วเกิดหรือไม่? ก็บอกว่ามีแต่ อิทัปปัจจยตา มันไม่มีคน. เมื่อมันไม่มีคน มันมีแต่ อิทัปปัจจยตา ก็อย่ามาตั้งคำถามบ้าๆ เช่นนี้ เราตอบไม่ถูกโวย! มันมีแต่ อิทัปปัจจยตา. ดังนั้นเราไม่อาจตอบว่า คนตายแล้วเกิด หรือคนตายแล้วไม่เกิด นี่คือการที่อิทัปปัจจยตาเป็น มัชฌิมาปฏิบัติ อยู่ตรงกลาง. หรือว่าถ้าพูดว่า อิทัปปัจจยตาแล้ว มันก็ไม่ได้แสดงว่า “มี” หรือว่า “ไม่มี”. ถ้าพูดว่า มี นั่นเป็น สัสสตทวิฏฐิ. ถ้าพูดว่า ไม่มี มันเป็นอุจเฉตทวิฏฐิ; อิทัปปัจจยตา จะอยู่ตรงกลาง ระหว่างความ “มี” กับความ “ไม่มี”. แก่อย่างนี้จะเรียกว่ามีหรือไม่มีก็ตามใจเถิด แต่ของจริงมันมีอยู่อย่างนี้เท่านั้น. เพราะสิ่งนี้มี

สิ่งนี้จึงมี; เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; มันจะมีคนได้อย่างไร เพราะมันเปลี่ยนเรื่อย. ถ้าอยากจะพูดว่า “มี” มันก็มีในลักษณะ อิทัปปัจจยตา, จะว่า “ไม่มี” มันก็ไม่ถูก เพราะมันมีอยู่ มันมีแต่ความเปลี่ยนแปลงที่อยู่ในลักษณะของ อิทัปปัจจยตา. จะพูดว่า มี โดยส่วนเดียวก็ไม่ถูก, พูดว่า ไม่มีโดยส่วนเดียวก็ไม่ถูก; จึงต้องพูดว่า : เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. แล้วเมื่อมันเป็นอย่างนี้เรื่อยไป มันก็คือการ ไหลไปของเหตุ และปัจจัย กับผล; เหตุให้เกิดผล, ผลกลายเป็นเหตุ ให้เกิดผล, ผลกลายเป็นเหตุให้เกิดผล. ผลก็กลายเป็นเหตุ แล้วก็ให้เกิดผล; อย่างนี้เรียกว่า อิทัปปัจจยตา. เพราะฉะนั้นมันจึงอยู่ตรงกลางเรื่อยไป ไม่เอียงไปซ้าย ไม่เอียงไปขวา ไม่เป็นอรรถกถาไม่เป็นคนไม่เป็นคนสุขสันต์ไม่เป็นคน เพราะมันเป็น อิทัปปัจจยตา. กระทั่งว่า ที่ถามว่า คนหนึ่งที่ตายแล้วไปเกิด กับคนที่เกิดขึ้นมา นี่เป็นคนเดียวกันไหม? พระนาคเสนจึงตอบว่า “ไม่ใช่คนนั้น และไม่ใช่คนอื่น” เพราะมันเป็น อิทัปปัจจยตา.

นี่เป็นตัวอย่างที่ว่า เราจะต้องรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา เพื่อว่าเราจะได้เดินอยู่ในมัชฌิมาปฏิปทา ไม่ไปโง่ ไม่หลงในของเป็นคู่ๆ, ของเป็นคู่ ที่ระบุไปยังข้างใดข้างหนึ่งโดยเด็ดขาดนั้นไม่ใช่ อิทัปปัจจยตา; เป็นสิ่งสมมติเท่าที่ อิทัปปัจจยตา ว่าอย่างนั้น; ที่แท้ อิทัปปัจจยตา นั้นจะเป็นอะไรไม่ได้ มันเป็น อิทัปปัจจยตาเท่านั้น. ถ้าพูดให้เป็นอะไรไปอย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่า “สมมติ”: ที่พูดว่าบุญบาป อย่างนี้พูดอย่างสมมติ. ถ้าพูดว่าเป็น อิทัปปัจจยตา ไม่เป็นบุญ ไม่เป็นบาป มันมีอยู่แต่ว่า : เมื่อมีอย่างนี้ แล้วมันต้องมีอย่างนี้; เมื่อมีอยู่อย่างนี้ มันก็ต้องมีอย่างนี้; แม้แต่สิ่งที่เรียกว่าความสุขจะเกิดขึ้น เขาก็ยังเรียกว่า อิทัปปัจจยตา แต่มันถูกใจคนนั้น หรือถูกใจมนุษย์พวกนั้น มันเลยเรียกกันว่าความสุข; ที่จริงมันเป็นเพียง อิทัปปัจจยตา. ฉะนั้นคนที่เห็น อิทัปปัจจยตา ถึงที่สุดก็คือพระอรหันต์. ดังนั้นความหมายของสิ่งที่มันเป็นคู่ๆ กัน มันเลยหมดไป; พระอรหันต์จึงไม่มีความรู้สึกที่เป็นคู่ ว่าดี ว่าชั่ว,

ว่าบุญ ว่าบาป, ว่าสุข ว่าทุกข์, ว่าแพ้ ว่าชนะ, ว่าได้ ว่าเสีย, ว่านาย ว่าบ่าว;
อะไรที่เป็นคู่ๆ แม้ทั้ง ๑๐๐ คู่ๆ จะไม่มีในจิตใจของผู้ที่เห็น อิทัปปัจจยตา.

ดังนั้นจึงถือว่ามันเป็นที่รวมของวิชา ทั้งฝ่ายที่จะโง่ และฝ่ายที่จะฉลาด.
วิชาของคนโง่ก็ขึ้นอยู่กับคนที่โง่ อิทัปปัจจยตา, วิชาของคนฉลาดก็ขึ้นอยู่กับความรู้
อิทัปปัจจยตา. ถ้ารู้ อิทัปปัจจยตา ถึงที่สุดก็เป็นพระอรหันต์ พันความเป็นอะไรไป
เสียเลย. ถ้าไม่รู้มันก็ไปจมอยู่ในของที่เป็นคู่ๆ เทียวินดี เทียวินร้าย, เทียวเป็น
สัตว์นรก เทียวเป็นสัตว์สวรรค์; นั่งอยู่ตรงนี้ก็เกิดเป็นสัตว์นรก เทียวก็เกิด
เป็นเทวดาในกามาวจรอย่างนั้น; นั่นเพราะไม่รู้ อิทัปปัจจยตา. พวกเทวดายังไม่รู้
เพราะว่าเทวดากำลังบั๊กกันใหญ่ คือหลงไหลในเรื่องทิพยสมบัติอะไรที่มันยั่วใจ;
อย่างนี้ยังไม่รู้ อิทัปปัจจยตา.

ฉะนั้นจึงมีเรื่องเล่าว่า พอเทวดาจะจุติ เทวดาองค์หนึ่งแกจะต้องจุติ แกก็มี
ปัญหาลึ้นว่าจะไปไหนดี? เพื่อนเทวดาทั้งหลายก็ว่าต้องไปสู่สุคติสิ. เทวดาองค์ที่จะ
ต้องจุตินั้นก็ถามว่า สุคติที่ไหนเล่า? เพื่อนเทวดาก็ว่าเราไม่รู้. ที่นี้เทวดาที่ฉลาดๆ
หรือพระอินทร์เองที่ทราบก็บอกว่า ในมนุษยโลกเป็นสุคติสำหรับพวกเทวดา;
เพราะว่าในมนุษยโลกนั้นมีพระพุทธเจ้า มีพระธรรม มีพระสงฆ์, มีการทำให้รู้เรื่อง
ความทุกข์และความดับทุกข์; ฉะนั้นในมนุษยโลก เป็นสุคติ ของเทวดา. เทวดา
นั้นก็ว่า เอ้า! ตกลงเราจะจุติไปเกิดในมนุษยโลก ซึ่งเป็นสุคตินี้. ที่พวกเทวดาเขา
ปรารถกันอยู่อย่างนี้ เพราะว่าไม่รู้ อิทัปปัจจยตา จึงหลงในเรื่องกามาวจร, รูปาวจร,
อรูปาวจร, ว่าดีกว่าคนอื่น เป็นสุขกว่าคนอื่น. นี่มันจะยกหูชูหางแล้ว ไม่ต้องสงสัย
ถ้าไม่รู้ อิทัปปัจจยตาแล้ว มันจะต้องคิดว่าดีกว่าคนอื่น เรื่อยไป. หรือถ้ามันแพ้ขึ้นมา
จริงๆ มันก็น้อยใจว่ากูเลวกว่าคนอื่น มันก็เป็นทุกข์อยู่นั่นแหละ เพราะมันผิดหลัก
ของอิทัปปัจจยตา; จะว่ามันดีหรือชั่วไปไม่ได้ นอกจากเป็นอิทัปปัจจยตา. ที่นี้

เราไปว่าเอาเอง สมมติเอาเอง ว่าดี ว่าชั่ว ว่าแพ้ ว่าชนะ มันก็เป็นเรื่องหลอกลวงทั้งนั้น : คิดเอามั่นก็ยังไม่ได้ ถูกเพื่อนเขาหลอกมันก็ยังสบายใจได้. นี่คือเรื่องที่ไม่รู้ อิทัปปัจจยตา ดังนั้น มันจึงไม่มีทางที่จะดับทุกข์อย่างแท้จริงได้.

เอาละทีนี้ ถ้าหากว่าเรามีสติปัญญาอันอยู่บ้าง หรือจะต้องจัดว่า เราเป็นพวกที่มีสติปัญญาอันอยู่บ้าง ก็อย่าเป็นพวก **ปะทะประมะ** เป็นอาหารของเต่า ปลา ใต้น้ำไปเสียหมด; ถ้ามีสติปัญญาอันอยู่บ้าง ก็จะต้องเข้าใจเรื่องนี้. หากพอจะเข้าใจเรื่องได้ก็ควรจะเข้าใจเรื่องนี้ คือเรื่อง อิทัปปัจจยตา นี้ ว่าวิชาความรู้ชนิดไหน เรื่องโลกก็ตาม เรื่องธรรมก็ตาม วิชานั้นก็จะต้องเกี่ยวกับ อิทัปปัจจยตา. การที่จะบัญญัติเป็นศาสตร์ทั้งหลายในโลกนี้ จะเป็นวิทยาศาสตร์ เป็นอะไรศาสตร์ ไม่ว่าศาสตร์อะไรในโลกนี้ เนื้อแท้ของมันตั้งรากฐานอยู่บน อิทัปปัจจยตา มันจึงจะสำเร็จได้ตามที่ต้องการ ไม่ว่าดี ไม่ว่าชั่ว.

แต่เดี๋ยวนี้อิทัปปัจจยตา ในโลกนี้มันสำเร็จผลไปในทางเห็นแก่ตัว คนในโลกนี้มีแต่เห็นแก่ตัว : เห็นแก่ตัวได้ดี, เห็นแก่ตัวได้เก่ง มากยิ่งขึ้นทุกที เพราะฉะนั้นจึงได้เบียดเบียนกัน ทะเลาะวิวาทกัน ทะเลาะกันจนไม่มีเวลาอยู่เป็นสุข เพราะว่า เขามี อิทัปปัจจยตา ไม่ถูกต้องตามเรื่องราวของ อิทัปปัจจยตา เนื่องจากไม่รู้ อิทัปปัจจยตา, แต่มันต้องเป็นไปตามอำนาจแห่ง อิทัปปัจจยตา ฉะนั้นมันจึงมีแต่ อิทัปปัจจยตาส่วนที่จะให้เกิดความทุกข์ มาครอบงำคนในโลกในสมัยนี้ในเวลานี้; ดังนั้นเขาจึงรักที่จะเบียดเบียนกัน. คนในโลกเวลานี้มีความรักที่จะเอาเปรียบกัน ให้มากที่สุด จะเบียดเบียนกันให้มากที่สุด ให้ตัวได้เป็นผู้ชนะเหนือคนอื่นทั้งหลายทั้งหมด. นี่ อิทัปปัจจยตา ของเขามันมุ่งไปในทางนี้ มันก็ต้องเป็น อิทัปปัจจยตา ทางนี้ ไม่เป็นอื่น.

อิทัปปัจจยตา จะเป็น อิทัปปัจจยตา เสมอ หากแต่ว่ามันมิให้ทุกแบบ : จะไปตกนรกก็ได้ จะไปสวรรค์ก็ได้, จะเลิกเสียให้หมด ไปนิพพานก็ได้, หรือว่า

จะอยู่กับในโลกนี้ด้วยการเบียดเบียนให้ยิ่งขึ้นไปอีกก็ได้ นี่ก็เป็นไปตามกฎของอิทัปปัจจยตา และเป็นไปได้จริงๆ. ฉะนั้นเราต้องรู้ อิทัปปัจจยตา ส่วนที่จะมาแก้ไขอิทัปปัจจยตา ที่ไม่พึงปรารถนา. อิทัปปัจจยตา ในทางที่ควรปรารถนานั้น ต้องเข้าใจจะได้ใช้แก้ไข อิทัปปัจจยตา ส่วนที่ไม่พึงปรารถนา คือความทุกข์. เรารู้ อิทัปปัจจยตา ในส่วนที่ไม่ทุกข์ แต่อย่าไปหลงยึดมั่นถือมั่นนิวาสะวิโส เป็นของกุ อะไรขึ้นมาอีก; มันเป็นเพียงสิ่งที่จะทำให้ไม่ทุกข์ แล้วก็เอามาถือเป็นหลักไว้ อย่างนี้ความทุกข์ก็เกิดขึ้นไม่ได้.

เพราะเหตุผลอย่างนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า อริยสาวกในศาสนานี้ ย่อมกระทำในใจอยู่เสมอว่า “เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น”. เมื่อพระอริยสาวกทำในใจอยู่อย่างนี้ ความทุกข์เกิดไม่ได้ ความไม่มีทุกข์จะปรากฏอยู่แทน เพราะเมื่อทำอย่างนี้ ๆ มันไม่หลง ไม่อะไร ไม่ยึดมั่นถือมั่นในอะไร โดยประการทั้งปวง. เมื่อไม่ยึดมั่นถือมั่น มันก็ไม่เป็นทุกข์ มันไม่มีจิตใจชนิดที่ขึ้นลง เป็นกิเลส มันก็ไม่มี ความทุกข์; พอละมือนั่นมันก็เป็นทุกข์ได้ทันที. ดังนั้นต้องมีสติให้ดี คมสติไว้ให้ดี อย่าได้ไปหลงเรื่องคู่ๆ : เรื่องดี เรื่องชั่ว, เรื่องบุญ เรื่องบาป, เรื่องสุข เรื่องทุกข์, เรื่องได้ เรื่องเสีย, เรื่องหญิง เรื่องชาย, เรื่องอะไรเหล่านี้; แต่ให้มันมีลักษณะเป็น อิทัปปัจจยตา ไม่ควรยึดมั่น ถือมั่น ว่าเราว่าของเรา อยู่เรื่อยไป.

ในวันนี้ก็กล่าวได้แต่เพียงว่า อิทัปปัจจยตา ที่เป็นข้อสรุป บทสรุปของความรู้ทั้งหมด ไม่ว่าความรู้ชนิดไหน : ชนิดจะนำโลกไปลงนรก หรือว่าจะนำโลกไปสวรรค์ หรือว่าจะนำโลกนี้ไปให้ถึงนิพพาน คือหมดความทุกข์. ฉะนั้นขอให้ทุกคนจำคำนี้ไว้ให้แม่นยำ. การบรรยายครั้งที่ ๒ ก็ไม่หวังอะไรมากไปกว่า ที่จะให้ทุกคนจำคำนี้ไว้ให้แม่นยำ คือคำว่า “อิทัปปัจจยตา”.

หรือถ้าให้ดีกว่านั้น ก็ให้จำไว้ทั้งพวง : คำพูดที่เราพูดติดกันไปทั้งพวง อย่างนี้ก็มีในภาษาไทย, คือคำที่มันใช้แทนกันได้. สำหรับภาษาบาลี พระพุทธเจ้า ท่านก็ตรัสคำที่มันเหมือนกันเป็นพวง ไม่รู้จะเรียกว่าอะไรในภาษาไทย เรียกเอาเองว่า สมุหวลี. สมุหวลี คือวลีที่ต้องเอียงกันไป ฝรั่งเศสเรียก *collective phrase* คือ *phrase* ที่ตามธรรมดา มันจะพูดเอียงกันไปเป็นพวง; ภาษาอังกฤษมีน้อย ภาษาบาลีมีมาก เช่นว่า : *สพฺพสงฺขารสมฺภโว สพฺพปฺริยฺภูนิสฺสคฺโค ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรธो นิพพานํ*; นี่พูดทั้งหลายคำนี้ ที่หมายถึงนิพพานคำเดียว. *ภูเขเลกา* นั้นมันก็หมายถึงภูเขาเท่านั้น; คำเหล่านั้นมันเป็นคำแทน ใช้แทนกันได้.

ทีนี้สำหรับคำว่า อิทัปปัจจยตา นี่มีคำที่พ่วงกันเป็น พวงวลี, วลีพวง เป็นพวงนี้ว่า : ตถตา อวิตถตา อนัญญตถตา อิทัปปัจจยตา; นี่ ๔ คำแล้ว; นี่มันเหมือนกันโดยเนื้อความแต่คำมันต่างกัน. *ตถตา* – ความเป็นอย่างนั้น, *อวิตถตา* – ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น, *อนัญญตถตา* – ความเป็นอย่างอื่น, *อิทัปปัจจยตา* – คือความที่มีสิ่งนั้น ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนั้น ๆ จึงเกิดขึ้น; นี่ก็คือพวงหนึ่งมี ๔ คำ. ทีนี้ พวงที่จะพลอยพ่วงเข้ามาในพวงนี้ ก็ยังมี เช่นคำว่า *ธัมมัญญิตตา* – การตั้งอยู่ตามธรรมดา, *ธัมมนิยามตา* – ความเป็นกฎของธรรมดา, แล้วก็เลยออกไปถึง *สุญญตา* – ความเป็นของว่าง, *อนัตตตา* – ความเป็นของไม่มีตัวตน; นี่ล้วนแต่ลงคำว่า “ตา-ตา-ตา” ด้วยกันทั้งนั้น. ทีนี้คำอื่นที่มันไม่ลงด้วยคำว่า ตา มันมีอีกมากเช่น *ยถา/จฺจย* – เป็นไปตามปัจจัย, *ธาตุมตฺต* – เป็นสักว่าธาตุเท่านั้นหาไม่; นี่ก็คือ อิทัปปัจจยตา ด้วยเหมือนกัน แต่คำพูดมันไกลออกไป.

ถ้าเราเอาคำที่ใกล้ที่สุด ก็คือคำว่า *ตถตา* – ความเป็นอย่างนั้น, *อวิตถตา* – ไม่พ้นไปจากความเป็นอย่างนั้น, *อนัญญตถตา* – ความเป็นอย่างอื่นไปได้, *อิทัปปัจจยตา* – ความที่มีสิ่งนั้น ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนั้น ๆ จึงเกิดขึ้น. ทีนี้พระพุทธเจ้าท่านเรียกว่า ภาวะ อย่างนี้ว่า *ธัมมธาคู*; ธรรม ธา-ตุ ทรงย้าว่า *พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นก็ตาม*

พระพุทธเจ้า จะไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธรรมชาติอันนั้นมันมีอยู่แล้วตลอดเวลา; ฉะนั้น อทิปปัจจยา ไม่มีอดีต ไม่มีอนาคต คือไม่มีเกิด ไม่มีดับ; อทิปปัจจยา จะต้องไม่มีเกิด ไม่มีดับ, มันเป็นกฎเกณฑ์ที่ไม่ต้องเกิด ไม่ต้องดับ. ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้น มันก็มีอยู่แล้ว, พระพุทธเจ้า จะไม่เกิดขึ้น มันก็มีอยู่แล้ว; นี่พระพุทธเจ้า ท่านจึงย้ายอยู่เสมอว่า : อุปฺปาทา วา ภิกฺขเว ตถาคตาณํ, อนฺอุปฺปาทา วา ตถาคตาณํ, จิตฺตา ว สา ธาตุ รมฺมภูจิตฺตา รมฺมนิยามตา; เลยไปถึง ตถตา อวิตถตา อนัญญตถตา, อทิปปัจจยา ปฏิจฺจสมฺปปาโท; ไปจบที่คำว่า ปฏิจฺจสมฺปปาโท. ถ้าเราชอบคำว่าปฏิจฺจสมฺปปาโท ก็ให้รู้เถอะว่า นั่นแหละคือ อทิปปัจจยา, อทิปปัจจยา นั่นคือ ปฏิจฺจสมฺปปาโท. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้น หรือพระพุทธเจ้าจะไม่เกิดขึ้น ปฏิจฺจสมฺปปาโทมันก็มีอยู่ มีอยู่แล้ว และมีอยู่ตลอดไป. เราได้ยินได้ฟังกันแต่เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; ธรรมนิยามสูตร ที่พระนามาสวด สวดแต่เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา, สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา, สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา; มันเป็นธัมมะนิยามตา ธมฺมภูจิตฺตา พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด สังขารทั้งปวงก็ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา; ได้ยินแต่อย่างนั้น. ส่วนที่สำคัญกว่าหรือพิศดารกว่ามากกว่าสูตรนี้ ไม่เคยได้ยิน.

นี่เราจะโทษ บัณฑิตา ยาย ว่าทำไมไม่เอามาให้ลูกหลานได้ยิน มันก็อย่าไปโทษเลย เพราะว่าบัณฑิตา ยาย ก็คงจะเห็นว่าลูกหลานมันคงฟังไม่รู้เรื่อง ดังนั้นเอาแต่ที่ง่าย ๆ ตื้น ๆ มาให้ได้ยินได้ฟังก่อน. ที่นี้พอตกมาถึงสมัยพวกเรานี้ มันไม่ควรจะเป็นลูกหลานที่ตื้น ๆ แบบนั้นอยู่ต่อไป มันควรจะดีขึ้นบ้าง มันจึงควรจะเขยิบไปให้รู้เรื่อง อทิปปัจจยา ซึ่งเป็นหัวใจทั้งหมดของพระพุทธศาสนา เป็นตัวทั้งหมดของพระพุทธศาสนา เป็นตัวความจริงในสากลจักรวาล. วิชาความรู้ทั้งหลายในโลกนี้ไม่ว่าศาสตร์ไหน แขนงไหน ย่อมขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์ ของ อทิปปัจจยา ทั้งนั้น. นี่คือการมุ่งหมาย ของการบรรยายในครั้งที่ ๒ นี้ เพื่อให้ท่านทั้งหลายหมดความ

เป็นห่วง หมตความสงสัย หมตความลังเล กันเสียที ว่ามันไม่มีอะไร นอกไปจากอิทัปปัจจยตา. ถ้าไม่รู้เรื่องนี้ มันก็จะลำบาก ; ถ้ารู้เรื่องนี้ มันก็จะง่าย ในการบรรลु มรรค ผล นิพพาน.

ถ้าเขาถามว่า บรรลุ มรรค ผล นิพพาน ยากหรือง่าย? เราก็ตอบอย่างอิทัปปัจจยตา. ถ้าไปตอบว่ายากก็ “บ้า”! ตอบว่าง่ายมันก็ “บ้า”! ถ้าตอบว่าตามแต่ อิทัปปัจจยตา นี่มัน **ถูกต้องที่สุด**. ถึงกระนั้นก็ยังวิธีที่เหมาะสมสำหรับคนขนาดนั้น สำหรับคนขนาดนี้ ซึ่งสติ ปัญญา อินทรีย์ ความสามารถ อะไรๆ มันไม่เท่ากัน; มันก็อิทัปปัจจยตา กันเป็นระดับ ๆ ไป. ขอให้ฝากความแน่ใจความหวังความอะไรไว้กับ อิทัปปัจจยตา : พยายามทำให้ถูกเรื่องราว แล้วมันก็จะไปไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ในการที่เราจะดับทุกข์ได้สิ้นเชิงโดยไม่ยาก จะดับทุกข์ได้ในเวลาอันสมควร ก่อนแต่ จะเข้าโลง.

นี่คือ **ประโยชน์ของการรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา** สำหรับจะได้ปฏิบัติ ชนิดที่ไม่ต้องเป็นทุกข์อีกต่อไป ด้วยอำนาจของกฎเกณฑ์อันเดียวกัน. ความทุกข์และความดับทุกข์ มันเป็นกฎเกณฑ์อันเดียวกัน มันเนื่องกันอยู่ เป็นอันเดียวกัน คืออิทัปปัจจยตา; แล้วแต่จะเลือกเอาฝ่ายไหน.

อาตมาขอยุติการบรรยายวันนี้เพียงเท่านี้ ขอให้พระสงฆ์ทั้งหลาย สวด
ต่อท้ายธรรมบรรยายนี้ต่อไป.